

<http://dx.doi.org/10.16926/j.2015.11.10>

Maria LESZ-DUK

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Neologizmy w twórczości Stanisława Lema

Streszczenie

Zadaniem tego artykułu jest analiza semantyczna i słotwórcza wybranych neologizmów utworzonych przez Stanisława Lema w trzech jego powieściach: *Bajki robotów*, *Cyberiada* i *Kongres futurologiczny*. Pisarz tworzy głównie neologizmy złożone i prefiksalne, mniej jest neologizmów sufiksalnych. Główną funkcją tych neologizmów jest ukazanie rzeczywistości futurologicznej i dążenie do ekonomii środków językowych.

Słowa kluczowe: słotwórstwo, neologizmy prefiksalne, neologizmy sufiksalne i złożone.

Według *Słownika terminów literackich* (Sławiński 1989, 311) neologizmy w języku pisarzy są celowo stosowanymi rozwiązaniami stylistycznymi, służącymi funkcji ekspresywnej. Nie są zasadniczo formacjami językowo produktywnymi, to znaczy mają charakter jednorazowy.

Motywy tworzenia neologizmów stylu artystycznego, zdaniem Stanisława Kani i Jana Tokarskiego (1985, 135), wynikają z potrzeby wyrażania osobistych przeżyć i doznań autora oraz z potrzeby oddziaływania na uczucia i intelekt czytelników. Najdokładniej procesy tworzenia neologizmów przedstawia Stanisław Grabias (1981, 96–129). Omawia szczegółowo rodzaje neologizmów słotwórczych i neosemantyzmów oraz dokonuje ich klasyfikacji. O neologizmach we współczesnej leksyce polskiej pisze także Teresa Smólkowa (2001).

W niniejszym artykule opiszemy sposoby tworzenia neologizmów przez Stanisława Lema. Materiał pochodzi z trzech jego powieści: *Bajki robotów* (Baj), *Cyberiada* (Cyb) i *Kongres futurologiczny* (Kong).

Stanisław Lem według opracowania *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny* (1984, t. 1, 556–557) jest niewątpliwie najwybitniejszym przedstawicielem polskiej fantastyki naukowej. Interesował się poznaniem naukowym i możliwościami nauki. Poprzez ogromną pomysłowość w tworzeniu i nazywa-

niu nowych światów, zjawisk, praw fizycznych i biologicznych wskazywał na podstawowy problem, jakim jest człowiek wobec własnych możliwości poznawczych. Zdaniem Macieja Płazy (2006, 44–47) pisarz wprowadza także motywy z kręgu moralności, mechanizmów społecznych, zagadnień humanistycznych związanych z człowieczeństwem w opozycji do nieuczłowieczonej materii. Jego utwory zawierają refleksje o związkach cywilizacji technologicznej z ewolucją człowieka jako gatunku biologicznego, o granicach ludzkiej wiedzy i poznania, o zagrożeniach etycznych i kulturowych związanych z rozwojem nauki.

Według Jerzego Jarzębskiego (2003, 70–76) Stanisław Lem uznawany jest za pisarza – futurologa, jednak wykorzystuje w swoich powieściach elementy aktualnej wiedzy o świecie. Fascynował się nauką, techniką oraz cybernetyką, a także astronomią i nowoczesną medycyną. Wybiegał w swojej twórczości daleko naprzód poprzez tworzenie nowych światów, opisywanie życia na innych planetach i powszechną robotyzację.

Dlatego powoływane przez niego wyrazy pełnią szczególną rolę, mają charakter leksemów zaskakujących czytelnika, są oparte na terminologii naukowej i technicznej. Neologizmy Lema są tworzone głównie w tym celu, aby ukazać rzeczywistość zdominowaną przez roboty, maszyny i różnego rodzaju środki chemiczne.

W utworze artystycznym forma i funkcja neologizmów są uzależnione od charakteru i koncepcji utworu. Stają się jednym ze sposobów wyrażania określonych idei i fascynacji twórcy (Skubalanka 1984, 227).

1. Neologizmy złożone

Przejawem tendencji S. Lema do ekonomizacji wypowiedzi są liczne neologizmy będące wyrazami złożonymi. Leksemy takie posiadają najczęściej parafrazy słowotwórcze znacznie bardziej rozbudowane niż podstawowe złożenia.

W pierwszej kolejności zostaną omówione *composita*, posiadające interfiks *-o-*, w których jeden z członów jest czasownikiem, a drugi rzeczownikiem; są to: *bliźniolub* ‘maszyna lubiąca bliźnich’, *iskrochlton* ‘przedmiot, który chłonie iskry’, *mękolub* ‘istota lubiąca męczyć kogoś’, *torturofil* ‘istota lubiąca męczyć kogoś’, *promieniomiot* ‘broń miotająca promieniami’, *gwiazdołowca* ‘człowiek łowiący gwiazdy’, *miedziolub* ‘istota lubiąca miedź’, *miłościomierz* ‘przyrząd do mierzenia miłości’, *dzieciomiot* ‘przyrząd do wystrzeliwania dzieci’, *mordodzierżca* ‘tyran’, *rzeczowidztwo* ‘widzenie rzeczy realnych’, *światoczyństwo* ‘stwarzanie świata’. Można tu wymienić następujące przykłady:

Więc z Dobrodziejaszków, łagodytów, zaczników i *bliźniolubów* powstaje to samo (Cyb 420); konstrukcjonista sławny, który inaczej, jak w dwu *iskrochltonach* [...] nie chadzał (Baj 24); Ofiarowałeś temu okrutnikowi, [...] temu *torturofilowi*, czyli *mękolubowi* (Cyb 289); słońce białe *promieniomiotami* bombardowali i drażnili (Baj 43); Byli wśród nich

i elektrycerze znamienici, [...] *gwiazdołowcy* (Baj 24); wybuchła wojna między Kuprowcami Legarskimi z rodzaju *miedziolubów* a cesarstwem legarskim (Cyb 322); Zresztą *miłościomierz*, przyłożony do czoła nieprzytomnego, pokazał zaraz sto i siedem kresek (Cyb 239); Trurl strzelał bowiem niemowlętami, jego *dzieciomioty* osypały cesarstwo niezliczonymi miliardami kwilących pędraków (Cyb 241) Trurl [...] życziwców *mordodzierzcamami* uczynił (Cyb 407); *Rzeczowidztwo* to prawo i możliwość dysponowania ocykanami w celu ustalania, jak się mają rzeczy naprawdę (Kong 116); tę niemoc w Niego zwrócimy zaraz oskarżając, żeśmy ofiary dyskryminacji w *światoczyństwie!* (Cyb 579).

Interfiks *-i-* (*-y-*) spotyka się w następujących złożeniach: *dreńczyblacha* ‘przedmiot, robot drenczący blachę’, *zerwiśruba* ‘człowiek zrywający śruby’, *wierciflak* ‘przedmiot, co wierci flaki’. Przykłady:

Dorwać mi tam tego *dreńczyblachę* (Cyb 317); A to mnie pohańbił ten łotr, ten *zerwiśruba*, mój przyjaciel tak zwany! (Cyb 404); powstaje to samo, co z *wierciflaków* (Cyb 420).

W rozpatrywanych tekstach występują wyrazy złożone o obu członach rzeczownikowych. Posiadają interfiks *-o-* lub są tego interfiks pozbawione, np.: *małporobot* ‘robot o postaci małpy’, *rtęciogłów* ‘robot składający się z rtęciowych głów’, *synomatyca* ‘matryca syna’, *astrozłodziej* ‘złodziej gwiazd’, *felicjometr* ‘przyrząd do pomiaru szczęścia’, *zooartysta* ‘artysta w świecie zwierząt’, *komputernoga* ‘noga komputera – imię psa’. Przykłady:

narodziły się z nich Multistaty i Omnistaty, a z tych ostatnich powstał *Małporobot* (Cyb 321); Drugi *Rtęciogłów* był olbrzymem dynamicznym (Baj 44); Potem szybko wykonali już *synomatykę* (Cyb 70); Byli wśród nich i elektrycerze znamienici, [...] *astrozłodzieje* i wydrwigrosze-oszuści (Baj 24); A to jest zapewne *felicjometr*, wyskalowany w jednostkach słodyczy egzystencjalnej (Cyb 399); Zadanie jakie stoi przed *zooartystami*, jest harmonijne wkomponowanie nowych zwierząt we właściwie dobrany krajobraz (Kong 86); Ich pies wabi się *Komputernoga* (Kong 83).

W twórczości S. Lema pojawiają się złożenia pisane z myślnikiem. Mają charakter żartobliwych rymowanek i zawierają wyrazy będące neologizmami, np.: *czopki – eutopki*, *drucik – trucik*, *istota – innota*, *jenerał – mineral*, *kolojda – niedojda*, *korozja – sklerozja*, *maszyna – straszyna*, *piwnice – śmietnice*. Można tu wymienić następujące przykłady:

Zresztą można tam dostać specyfiki wszystkich wyznań [...] ormuздаł, arymanol, *czopki – eutopki* (Kong 74); wszędzie warzono jazdy, ostrzono topory, gotowano *druciki – truciki* (Cyb 119); zdecydowanie łaknął *istoty – innoty* rodzaju żeńskiego (Cyb 566); Był tu Albybut Biały, *Jenerał – Mineral*, którego rozłożystą pierś rzędy orderowych sopli przecinały (Baj 10); Powstało błoto rzadkie, czyli *kolojdy – niedojdy* (Cyb 396); opowieści takie nazywał krótko korozyjnymi, mając na myśli ową *korozję – sklerozję*, która trapi wszystkie starcze umysły (Cyb 272); małą *maszynę – straszynę* znajdzie, przeleknij toto – i będzie spokój (Cyb 261); wszędzie, gdzie wzrok obrócić, same *piwnice – śmietnice* (Cyb 278).

W prozie Lema występują composita przymiotnikowe z interfiksem *-o-*, np.: *myśłodajny* ‘taki, który rozdaje myśli’, *szczęściopędny* ‘taki, który napędza szczęście’, *gwiezdnochmury* ‘składający się z gwiazd i chmur’, *słońcowłosy*

‘mający włosy o blasku słońca’, *wielośmiertelny* ‘taki, który żyje wiele razy’.
Przykłady:

wyhodowaliśmy więc ze zwykłych bydłał *mysłodajne* liczydłeta (Cyb 488); zaopatrzył się w ośrodek *szczęściopędny* każdego Angestremka (Cyb 414); Ależ ciamajda z ciebie, mój ty *gwiezdnochmury, słońcowłosa* (Baj 59); Można by zbudować takiego zwierza, który będzie *wielośmiertelny* (Cyb 201).

2. Neologizmy prefiksalne

Warto zwrócić uwagę na neologizmy rzeczownikowe posiadające przedrostek zapożyczony, typu: *elektro-*, *cyber-*, *auto-*, *astro-*, *mikro-*. Nawiązują do osiągnięć współczesnej nauki. Dużą frekwencją wykazują wyrazy z przedrostkiem *elektro-*. Są to: *elektrolud* ‘robot potężny’, *elektropazur* ‘pazur maszyny elektrycznej’, *elektrosmok* ‘smok elektryczny’, *elektropoeta* ‘poeta będący robotem elektrycznym’, *elektroprzyjaciel* ‘przyjaciel będący robotem elektrycznym’, *elektrosmoła* ‘smoła z maszyny elektrycznej’, *elektroskok* ‘skok elektryczny’, *elektrowcielenie* ‘zrodzenie nowego plemienia’, *elektroopilstwo* ‘stan upojenia szczęściem przez maszyny elektryczne, uszczęśliwiarki’, *elektroludek* ‘mała istota elektryczna’. Można tu wymienić następujące przykłady:

Wielki Arcydynamik i Wielki Abstraktor pospółu nakreślili plany *elektroluda*, który wyruszy na potwora (Baj 44); maszyna [...] hucząc zaczęła przemieniać się w *elektrosmoka*; już jej płomienne *elektropazury* wystawały z boków (Baj 68); Przez dwa tygodnie wprowadzał Trurl do swego przyszłego *elektropoety* programy ogólne (Cyb 181); mój zacny Atomku, masz przed sobą garść *elektroprzyjaciół* (Baj 83); maszyna [...] zmieniła się w ogromną lśniącą bryłę czarnej jak węgiel *elektrosmoły* (Baj 68); maszyna otrzymała rozkaz, iż nie *elektroskok*, lecz *elektrosmok* ma być przez nią wykonany (Baj 64); Wówczas praojciec nasz stworzył algorytm *elektrowcielenia* i w wielkim trudzie spłodził nasze plemię (Cyb 128); widzieliśmy leżących bez pamięci od *elektroopilstwa* kompletnie zapieszczonych Cymbałów (Cyb 327); Na początek zmontował tysiąc *elektroludków* pod mikroskopem (Cyb 408).

Liczne są w twórczości Lema neologizmy z prefiksem *cyber-*, typu: *cybergaj* ‘gaj cybernetyczny’, *cybergąszcz* ‘gąszcz cybernetyczny’, *cybergrabia* ‘tytuł robota’, *cyberkanalia* ‘kanalia cybernetyczna, łotr’, *cyberrak* ‘rak cybernetyczny’, *cyberosa* ‘osa cybernetyczna’, *cybermucha* ‘mucha cybernetyczna’, *cyberszafa* ‘szafa grająca cybernetyczna’, *cybergęśle* ‘gęśle cybernetyczne’, *cyberwaśnie* ‘kłótnie między robotami’, *cyberwróg* ‘wróg cybernetyczny’. Przykłady:

Szumiały na planecie *cybergąszcze cybergajów* (Baj 62); mistrze *Cybergrabio*wie zjeżdżali się, aby umiejętności swych próbować (Baj 24); Patrzcie go, wziął sobie cyfrowego najmitę, a sam hula po borach, *cyberkanalia!* (Cyb 425); A więc produkowano w jego królestwie *cyberraki* i *cyberosy* brzęczące, a nawet *cybermuchy* (Baj 62); śpiewały *cyberszafy* i *cybergęśle* (Baj 62); Inni znów mieszkańcy [...] wdawali się w *cyberwaśnie* (Cyb 327); Poddani szemrali, gdy już zbyt wiele *cyberwrogów* niszczyło ich osady (Baj 63).

Mniej popularny jest formant *auto-*, pojawiający się w następujących wyrazach: *automaltretacja* ‘znęcanie się nad sobą’, *automatnia* ‘niewolnica’, *autopalać* ‘pałac zautomatyzowany’, *Automaciej*, *Automateusz* ‘imiona robotów’. Przykłady:

Kostki obu nóg bolały jak wszyscy diabli i chyba dzięki tej *automaltretacji* zdołałem sobie wyobrazić nawet szturchańca (Kong 21); Szczęsny siedział we własnym pałacu, który mu *automatnia* zrobiła (tak oni swe niewolnice zwał) (Cyb 325); Inni znów mieszkańcy *autopalaćców* wdawali się w cyberwaśnie (Cyb 327); przybywali z krain najdalszych, jak dwaj *Automacieje*, nadążnicy w stu bitwach wypróbowani (Baj 24); Nazywam się *Automateusz* (Baj 83).

Formant przedrostkowy *astro-*, nawiązujący do gwiazd, spotykamy w następujących neologizmach: *astrotechnik* ‘technik obsługujący gwiazdy’, *astrozłodziej* ‘gwiazdny złodziej’, *astrożeglarz* ‘gwiazdny żeglarz’. Przykłady:

wzewawszy najmędrzych *astrotechników*, kazał otoczyć całą planetę systemem wirów magnetycznych (Baj 42); Byli wśród nich [...] wydrwigrosze-oszuści, *astrozłodzieje* (Baj 24); Sprowadzono zaraz [...] *astrożeglarzy*, a ci orzekli, iż mają przed sobą wrak obcego okrętu gwiazdnego (Baj 54).

Formant *mikro-*, oznaczający małość desygnatów, obecny jest w wyrazach: *mikrozderzenie* ‘zderzenie z mikroskopijnymi pyłkami’, *mikrogenizacja* ‘zmniejszanie liczby genów’, *mikromatryca* ‘mała matryca’. Przykłady:

Mieliśmy około czterystu *mikrozderzeń* na minutę (Kong 143); Było to sprytnie pomyślane, gdyż eliminowało przymusową *mikrogenizację* (Cyb 506); cóż więc prostszego, jak wyrzyc na *mikromatrycy* królewicza (Cyb 70).

Rzadko w neologizmach utworzonych przez Lema występują prefiksy rodzime, typu: *bez-*, *wszech-*, *przed-*, *pod-*, *przy-*, np.: *bezrobot* ‘robot bez zajęcia’, *bezstwór* ‘stwór, którego nikt nie widział’, *bezwybór* ‘brak wyboru’, *bezprądzie* ‘brak energii elektrycznej’, *wszechtwórczość* ‘powszechna twórczość’, *przedraj*, *podraj*, *przyraj* ‘rzeczowniki te oznaczają kolejne etapy przejścia do rajy’. Przykłady:

wiele też przyszło *bezrobotów*, co innego nie mając zajęcia, wojaczką pragnęły się parać (Baj 28); na głębokości niepojętej z dawien dawna stwór pewien siedzi, czy może *bezstwór* (Cyb 269); I jak wybierać, kiedy otchłaniami rajów otoczona, istota rozumna w takim *bezwyborze* tępieje (Cyb 326); A w taki sposób pożogę, mogiłę, ogólne *bezprądzie* zostawi (Cyb 322); kiedy będę go pytał, wszystkie sekrety *wszechtwórczości* mi wyjawi (Baj 58); z niego dostałem się do *Przedraju*, potem do *Podraju*, skąd do *Przyraju* i wreszcie otwierały się wrota Prawieraju (Cyb 315).

3. Neologizmy sufiksalne

Oprócz formantów prefiksalnych Lem tworzy neologizmy za pomocą formantów sufiksalnych. Dużą frekwencję wykazuje formant *-acz* tworzący nazwy wykonawców czynności oraz nazwy narzędzi.

Do osobowych nazw zaliczymy: *ścieracz* ‘ktoś, kto ściera prochy’, *rozdzielacz* ‘ktoś, kto rozdziela’, *zakazywacz* ‘ktoś, kto zakazuje czegoś’, *zatykacz* ‘ktoś, kto zatyka’. Przykłady:

nikt już nie mieszkał w stolicy: oprócz rzecz jasna [...] przybocznych *ścieraczy* prochów (Cyb 117); postulowali nowe rodzaje zawodów [...] *zakazywacza*, *rozdzielacza* i *zatykacza* (Kong 25).

Do nazw narzędzi należą: *przechadzacz* ‘automat odpowiedzialny za przechadzanie się’, *uściskacz* ‘urządzenie do uścisków’, *wymigacz* ‘robot uchylający się od pracy’. Przykłady:

Na planecie owej [...] nikt tam nie przechadzał się ani posilał [...] lecz go *przechadzacz* przechadzał, posiłkówka posilała (Cyb 325); flirtiary [...] zatumaniały *uściskaczami*, omroczyły go i oplotły (Cyb 327); stąd się właśnie wzięły *wymigacze* i uchylce (Kong 77).

W twórczości S. Lema pojawiają się nazwy narzędzi tworzone za pomocą formantów *-ica* i rozszerzonych *-nica*, *-ownica*, *-usznica*. Przykłady: *dobrusznica* ‘maszyna wywołująca dobro’, *złośliwnica* ‘przyrząd do złośliwego niszczenia’, *drewnica* ‘maszyna dręcząca inne roboty’, *flirtownica* ‘urządzenie do flirtowania’, *iskrownica* ‘broń miotająca iskry’, *przyspiesznica* ‘przyrząd przyspieszający tworzenie czegoś’, *trywialnica* ‘urządzenie ułatwiające odkochanie się’, *rozbawnica* ‘automat ułatwiający bawienie się’. Przykłady:

byli to kongresowi zwolennicy ustawy, zakazującej pod karą dożywocia uszkodzenia *dobrusznic* demorałkami, rodzajem *złośliwnic* (Cyb 505); chcieli oni po prostu usunąć maszyny za pomocą maszyn, a mianowicie pożerałek, *drewnic* (Cyb 326); Miała też wspinała konstrukcja wszystkie urządzenia wspomagające, jak szybkobieżna *flirtownica* (Cyb 238); Długo się elektryczny ów sposobił na wojnę, przypasowując sobie coraz to wrażliwsze *iskrownice* (Baj 28); podłączył do systemu umyślną *przyspiesznicę*, żeby pod nadzorem Trurli wszystko szło błyskawicznie (Cyb 422); Z kolei zastosował Trurl inny zespół, na który złożyły się deliryzator i *trywialnica* (Cyb 240); Lecz go [...] *rozbawnica* bawiła (Cyb 325).

Rzadziej spotykane są u Lema nazwy narzędzi z formantami: *-dło*, *-idło*, np.: *badło* ‘przyrząd służący do bania się’, *gasidło* ‘urządzenie do gaszenia ciepła gwiazd’, *męczydło* ‘maszyna męcząca inne roboty’. Przykłady:

Ale także mówimy: myć – mydło, bać – *badło* (Kong 68); na wszelki wypadek wziął do ręki *gasidło* Supernowych [...] by się od zbytnej spieki na Drodze Mlecznej uchronić (Baj 29); chciał on po prostu usunąć maszyny za pomocą [...] *męczydła* (Cyb 326).

Lem tworzy też nazwy narzędzi za pomocą formantów: *-arka*, *-alka*, np.: *gawędziarka* ‘maszyna lubiąca gawędzić’, *łechtarka* ‘urządzenie do łechtania’, *uszcześliwiarka* ‘maszyna uszcześliwiająca’, *pożeralka* ‘maszyna pożerająca inne roboty’, *rozwiązalka* ‘maszyna rozwiązująca problemy’. Przykłady:

budowaliśmy maszyny – *gawędziarki* i takie, co nadawały się do polowania (Cyb 390); dzień i noc pracują i wylatują z nich trony złote i *łechtarki* łańcuszkowe (Cyb 326); odganiając chmary uprzykrzonych *uszcześliwiarek*, widzieliśmy leżących bez pamięci (Cyb

327); on chciał po prostu usunąć maszyny za pomocą innych maszyn, a mianowicie *pożeralek* (Cyb 326); Zbudowałem niechcący Spychacz Problemu, a nie jego *Rozwiązałkę* (Cyb 422).

Wyjątkowy jest formant *-ajka*, występujący w wyrazie *napominajka* ‘urządzenie do przypominania’, np.:

Nadto już w powijaki wszywano im specjalne *napominajki*, umacniające w poszanowaniu bliźnich (Cyb 504).

Pisarz tworzy nowe nazwy miejsc za pomocą formantów: *-nia* oraz rozszerzonych *-alnia*, *-arnia*, *-ownia*. Są to: *miłownia* ‘miejsce dla osób kochających się’, *zmartwychwstania* ‘miejsce, w którym odmraża się ludzi ze stanu hibernacji’, *dopiększarnia* ‘miejsce, w którym upiększa się ludzi’, *sięgarnia* ‘miejsce, w którym można kupić książki w postaci pigulek do łykania’, *teosięgarnia* ‘księgarnia teologiczna’, *przebytownia* ‘miejsce, w którym można przebywać’.
Przykłady:

onego nadwątlą i tak osłabia, aż tron osieroci. Zbudował mu więc *miłownię* (Cyb 328); Przeszedłem powtórnie na świat w rewitarium pod Nowym Jorkiem. Inaczej *zmartwychwstania* (Kong 62); można rzetelnie zmieniać wzrost, budowę, kształty ciała w zakładach kalotechnicznych – *dopiększarniach* (Kong 76); dowiedziałem się, jak wejść w posiadanie encyklopedii [...] Kupiłem ją w naukowej *sięgarni*. Książek się teraz nie czyta, książki się je (Kong 73); A więc *teosięgarnia* na szóstej ulicy to chyba będzie księżnica teologiczna? (Kong 74); tu i ówdzie wystawały dość schludnie zadaszone *przebytownie* (Cyb 575).

Formant *-owisko*, tworzący nazwy miejsc, jest wykładnikiem takich neologizmów, jak: *śmieciowisko* ‘miejsce na śmieci’, *śmierciowisko* ‘cmentarz’, *wbiegowisko* ‘miejsce, do którego się wbiega’. Przykłady:

Ściągało tu właśnie niezliczone krocie odpadów i prochów ze sfer centralnych Galaktyki. Toteż sąsiadujące z nim plemiona i ludy zwały ów obszar *śmieciowiskiem* (Cyb 272); na południe biegną drogi, *śmierciowiskami* poprzegradzane (Cyb 269); Wkroczyli do Krętlina od namyślnej, wydęli go, powstało *wbiegowisko* (Cyb 575).

Formant *-nica* posłużył Lemowi do utworzenia neologizmu *zgonnica* ‘cmentarz’, np.:

Podczas dalszego zwiedzania miasta trafiłem dziś całkiem przypadkiem na cmentarz. Nazywa się teraz *zgonnica* (Kong 75).

W powieściach S. Lema spotkać można nazwy czynności z przyrostkami *-anie*, *-acja*, np.: *rozelfianie się* ‘mnożenie elfów’, *ekranowanie* ‘montowanie ekranów’, *chemintrygowanie* ‘intrygowanie za pomocą chemii’, *milwersacja* ‘malwersacja’, *reanimalizacja* ‘przywracanie zwierząt do życia drogą syntezy’, *krasnalizacja* ‘tworzenie krasnali’. Przykłady:

Z ogólnej formuły nieprawdopodobieństwa wyliczyli obaj teoretycy współczynniki [...] *rozelfiania się* (Cyb 219); Można mieszkanie wprawdzie zabezpieczyć *ekranowaniem*, ale jest to dość kosztowne (Kong 70); A poza tym obawiam się *chemintrygowania* w to-

ku obrad (Kong 119); Opinia publiczna daremnie zapytuje od miesięcy, kto jest kompetentny w ściganiu i wykrywaniu *milwersacji*: komputery czy superputery? (Kong 73); dyskusja o potrzebie *reanimalizacji* przyrody. Żadnych dzikich zwierząt nie ma, lecz można je wszak biologicznie syntetyzować (Kong 86); wyliczyli obaj teoretycy współczynniki [...] *krasnalizacji* (Cyb 219).

Nazwy nosicieli cech tworzone są przez Lema za pomocą formantów: *-ec* i rozszerzonych *-owiec*, *-eniec*. Są to nazwy ludzi, robotów i zwierząt. Należą tutaj: *porywajec* ‘osoba porywająca’, *życzliwiec* ‘osoba życzliwa dla innych’, *niecierpliwiec* ‘człowiek niecierpliwy’, *doskonalec* ‘człowiek doskonały’, *odmrożeniec* ‘istota odmrożona ze stanu hibernacji’, *bliźniowiec* ‘robot bliźniaczo podobny do innego’, *tożsamowiec* ‘robot tożsamy z innym’, *uchylec* ‘robot uchylający się od pracy’, *człekowiec* ‘robot podobny do człowieka’, *wielogłowiec* ‘smok o wielu głowach’, *zerowiec* ‘smok zerowy, urojony’, *nieznaniec* ‘stwór nieznany’. Przykłady:

zajmowali się tym tak zwani *porywajcy* (Cyb 503); nie rozumiał bowiem wcale, gdzie popełnił błąd, który *życzliwców* mordodzierzami uczynił (Cyb 407); Co prawda sekta *Niecierpliwców* domagała się tegoż Raju właśnie natychmiast (Cyb 415); Konstruktor [...] zaprowadził swych *doskonalców* do laboratorium (Cyb 404); Tak i *odmrożenka* [...] przysposabia się na raty do nieznanego mu świata (Kong 62); Więc my go wskrzesiliśmy! Innego podobniaka, *bliźniowca*, ale nie *tożsamościowca* (Cyb 324); Był to zresztą *uchylec* – z defektem fabrycznym [...] egzemplarze takie uchylają się od pracy (Kong 77); *człekowce* (androidy), ich obyczaje, ich twórczość samorodna są znane (Kong 78); Smok może mieć tylko jedną głowę [...] dlatego *wielogłowcy*, jak je nazywają uczeni, wyginęły (Cyb 230); Smoki urojone i zerowe, przez fachowców zwane [...] *zerowcami* (Cyb 218); stwór pewien siedzi czy może bezstwór, *nieznańcem* zwany (Cyb 269).

Formant *-ak* posłużył Lemowi do utworzenia nazw robotów i smoków. Należą tu: *cudzak* ‘cudzy robot’, *podobniak* ‘robot podobny do innego’, *mojak* ‘komputer kąpielowy’, *urojak* ‘smok urojony’. Przykłady:

Cudzak to cudzy robot. Usiłował się dziś włamać do mego mieszkania (Kong 77); Więc my go wskrzesiliśmy! Innego *podobniaka* (Cyb 324); *mojak* to tylko kaputer (kąpielowy komputer) (Kong 77); Smoki urojone i zerowe, przez fachowców zwane *urojakami* (Cyb 218).

Nazwy wykonawców czynności tworzone są przez pisarza za pomocą formantów: *-ciel*, *-ista*, *-arz*. Są to: *odkurzyciel* ‘ktoś, kto odkurza’, *dmącciel* ‘trębacz’, *będzieista* ‘futurolog’, *porwanista* ‘osoba porywająca’, *dętysta* ‘trębacz’, *lękarz* ‘ktoś, kto bada lęki’. Można tu wymienić następujące przykłady:

nikt już nie mieszkał w stolicy, oprócz rzecz jasna, *odkurzycieli* królewskich (Cyb 117); spluwaczki w srebrze kute dla *dętystów*, to jest *dmąccieli* trąb (Cyb 462); gdyby nie solidna kuracha, nie mógłbym już być *będzieistą!* (Kong 96); *Porwaniści*, porywający samych siebie, dali się przynajmniej łatwo określić psychiatrycznie (Cyb 503); *Lękarze* badający zbiorowe lęki, ochrzcili tę nową jednostkę (Cyb 503).

Formanty zapożyczone: *-ator*, *-yzator* obecne są w nazwach narzędzi, np.: *łagodyzator* ‘urządzenie łagodzące coś’, *wyrwator* ‘maszyna likwidująca inne roboty’, *miniaturyzator* ‘maszyna zmniejszająca wielkie urządzenia’. Przykłady:

pałka [...] mając w swej strukturze *lagodyzator* pięknie nim uderzy! (Cyb 504); usunąć maszyny za pomocą innych maszyn, a mianowicie *wyrwatorów* (Cyb 326); jestem *miniaturyzatorem*, to znaczy urządzenia wielkie i ciężkie zmieniam na małe i przenośne (Baj 83).

Formant obcy *-yzer* tworzy neologizm *narkotyzer* ‘osoba pomagająca coś zapomnieć’, np.:

Pan chce mnie przekonać do swej funkcji eschatologicznego *narkozytera* (Cyb 128).

Nazwy ekspresywne są w twórczości Lema stosunkowo rzadkie. Wymienić tu należy deminutiwa *cyfranek*, *cyfranuś*, *cyfraniątko* jako nazwy maszyn cyfrowych oraz *prokureterek* ‘mikrokomputer śledczy’. Wywołują emocje politowania i lekceważenia. Przykłady:

podług humoru oraz postępów nauczania nazwał go raz *Cyfrankiem*, *Cyfranusiem* i *Cyfraniątkiem* (Cyb 444); znajduje się pod trwałą kontrolą *prokureterka* (mikrokomputera jurydycznego), który ma wszyty w odzież (Kong 69).

Spotyka się także augmentatiwa i ekspresiwa, typu: *maszyniszczce*, *maszynisko* ‘ogromne maszyny’, *bradło* ‘kasa w banku’, *pracuch* ‘ten, który dużo pracuje’, *grotecha* ‘groteska’, *kuracha* ‘kuracja’. Neologizmom tym towarzyszą emocje negatywne. Przykłady:

zbudowała *maszynisko*, które zbudowało *maszyniszczce*, że się co bliższe gwiazdy musiały cofnąć (Cyb 262); kasa (teraz *bradło*) wypłaci żadaną sumę (Kong 71); tylko prymitywne robot może być *pracuchem* (Kong 77); Ponadto drażni mnie [...] nowoczesna *grotecha* (Kong 94); gdyby nie solidna *kuracha*, nie mógłbym już być będzieistą! (Kong 96).

Stanisław Lem tworzy także neologizmy czasownikowe, które jednak są w porównaniu z formacjami rzeczownikowymi rzadkie. Przykładami są: *pocalkować* ‘pokonać przez analizę matematyczną, całki’, *umandrolić* ‘stać się poddanym króla Mandryliona’, *wyśnidać* ‘wyśnić sobie coś’, *zalodować się* ‘zamarnąć w stanie hibernacji’, *popalać*, *podpalać*, *przepalać* ‘chwilowo posiadać pałac’, *innieć* ‘zmieniać się’, *żywać* ‘żyć kilkakrotnie’, *ewić się* ‘stawać się Ewą’, *mariolizować się* ‘stawać się Mariolą’, *zludmiliać się* ‘stawać się Ludmiłą’, *nahelenić się* ‘stawać się Heleną’. Przykłady:

Matrycy Perforat, który dnia nie spędził, aby kogoś nie *pocalkować* (Baj 25); Przyprawił ich on bowiem o potworycję, wypiękniał ich, *umandrolił* (Cyb 320); *Wyśnidałem* dziś [...] prof. Taranogę, bo mi za nim tęskno (Kong 69); Zamarzam, lodowaciele, *zalodowuję się* (Kong 62); *Popalać*, *podpalać*, *przepalać* – chwilowo mieć (nie: wynająć) pałac (Kong 67); Cewinna wychyłała się stamtąd naburmuszona i zaczęła *innieć*. Co chwila się przeistaczała (Cyb 575); Język zmienił się najbardziej. *Żywać* od żyć, jak bywać od być, bo można żyć wielokrotnie (Kong 68); Cewinna [...] co chwila się przeistaczała i *ewi się*, *mariolizuje*, *zludmila* (Cyb 575); Podług pewnej bliskiej względniczki *naheleniła się*, ale stała się raczej Helendą niż Heleną (Cyb 575).

Warto wspomnieć o licznych nazwach różnych środków chemicznych i farmaceutyków, które pozwalają po zażyciu wywołać pożądany stan. Do podstaw słowotwórczych zapożyczonych z języków łacińskiego oraz greckiego dodawa-

ne są rozmaite formanty. Dużą frekwencją cieszy się formant *-ina* (*-yna*). Przykłady: *kongresyna* ‘środek kongresowy’ (Kong 114); *altruizyna* ‘preparat skłaniający do altruizmu’ (Cyb 391); *amokalina* ‘środek wywołujący amok’ (Kong 19); *poemazyna* ‘środek pomagający w pisaniu poematów’ (Kong 82); *strategina* ‘środek, który umożliwi ustalić strategię bitwy’ (Kong 112); *sympatyna* ‘specyfik wywołujący sympatię’ (Kong 87).

Warto też wymienić formanty: *-al* i rozszerzony *-onal*, np.: *rewoltal* ‘środek wywołujący rewoltę’ (Kong 109); *sonetal* ‘specyfik umożliwiający pisanie sonetów’ (Kong 82); *opozycjonal* ‘środek wywołujący opozycję wobec czegoś’ (Kong 102).

Spotykany jest formant *-an*, np.: *altruizan* ‘środek wywołujący gotowość do poświęceń’ (Kong 19); *empatian* ‘środek wyzwalający uczucie empatii’ (Kong 19); *optymistan* ‘preparat wywołujący optymizm’ (Kong 104).

Występują formanty: *-asol*, *-dol*, *-don*, *-on*, *-um*, np.: *euforasol* ‘środek wywołujący euforię’ (Kong 19); *furyasol* ‘środek wywołujący złość’ (Kong 19); *hedonidol* ‘środek wywołujący radość’ (Kong 19); *frustrandol* ‘środek powodujący frustrację’ (Kong 19); *taktydon* ‘preparat ułatwiający taktykę bitwy’ (Kong 100); *maskon* ‘środek fałszujący rzeczywistość’ (Kong 100); *agressium* ‘środek wywołujący agresję’ (Kong 19).

Wszystkie omówione tutaj neologizmy zostały utworzone przez Lema w tym celu, aby urealnić rzeczywistość futurologiczną, rzeczywistość zdominowaną przez skomplikowane maszyny oraz roboty zastępujące ludzi w wielu dziedzinach, różnego rodzaju środki chemiczne i farmakologiczne ułatwiające życie na innych planetach.

Wyjątkową oryginalność i pomysłowość wykazuje Stanisław Lem w nazewnictwie ludzi, mieszkańców innych układów słonecznych. W większości są to wyrazy, których etymologia jest nieznana, tylko niekiedy możemy domyślać się, skąd pisarz zaczerpnął pomysł do utworzenia nazwy.

Wymienić tu należy następujące przykłady: *Murdas* (Cyb 117); *Trurl* (Cyb 407); *Hazelton* (Kong 25), *Youhas* (Kong 25); *Marlin* (Cyb 575); *Poponcjusz* (Cyb 575); *Angstremek* (Cyb 414); *Mandrylion* (Cyb 330); *Okrucyusz* (Cyb 193); *Protezy* (Baj 25); *Alcybut* (Baj 10); *Taranoga* (Kong 69); *Klapaucyusz* (Cyb 272); *Cewinna* (Cyb 575); *Pigmelianie* (Baj 43); *Galareci* (Baj 25); *Kuprowce Legarskie* (Cyb 322).

Wnioski

1. Stanisław Lem w swojej twórczości powołuje do życia liczne neologizmy słowotwórcze. Są wśród nich neologizmy będące złożeniami oraz neologizmy tworzone za pomocą formantów prefiksalnych i sufiksalnych. Znaczną przewagę mają formacje rzeczownikowe nad czasownikowymi.

2. W obrębie neologizmów prefiksalnych spotyka się głównie te, które posiadają przedrostek zapożyczony, typu: *elektro-*, *cyber-*, *auto-*, *astro-*, *mikro-*.
3. Funkcją tych niezwykle oryginalnych neologizmów jest ukazanie rzeczywistości futurologicznej, w której wszechobecne są skomplikowane roboty, komputery, maszyny oraz różnego rodzaju środki chemiczne i farmakologiczne umożliwiające życie w przestrzeni kosmicznej.

Bibliografia

- Domaciuk-Czarny I., 2003, *Nazwy własne w prozie Stanisława Lema*, Lublin.
- Grabias S., 1981, *O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo*, Lublin.
- Jarzębski J., 2003, *Wszechświat Lema*, Kraków.
- Kania S., Tokarski J., 1985, *Zarys leksykologii i leksykografii*, Warszawa.
- Lem S., 2002, *Bajki robotów*, Warszawa.
- Lem S., 1991, *Cyberiada*, Warszawa.
- Lem S., 1983, *Kongres futurologiczny*, Warszawa.
- Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, 1984, Warszawa.
- Płaza M., 2006, *O poznaniu w twórczości Stanisława Lema*, Wrocław.
- Skubalanka T., 1984, *Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje*, Wrocław.
- Sławiński J. (red.), 1989, *Słownik terminów literackich*, Wrocław.
- Smółkowa T., 2001, *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej*, Kraków.
- Szpakowska M., 1996, *Dyskusje ze Stanisławem Lemem*, Warszawa.

Neologisms in Creation of Stanisław Lem

Summary

The aim of this article is analysis of word formation and semantics neologisms created by Stanisław Lem in three novels: *Bajki robotów*, *Cyberiada* and *Kongres futurologiczny*. Writer creates most prefix neologisms and compound, less suffix neologisms. The main functions of these neologisms are: presentation futuristic reality and tendency for economy in language.

Keywords: word formation, prefix neologisms, suffix neologisms, compound neologisms.